

RODZINA I SPOŁECZEŃSTWO WCZORAJ I DZIŚ

Redakcja
Florian Lempa
Sebastiano Tafaro

Temida2
Białystok 2006

© Copyright by Temida 2
Białystok 2006

Rada programowa wydawnictwa Temida 2:

Leonard Etel, Marian Grzybowski, Adam Jamróz, Dariusz Kijowski,
Cezary Kosikowski, Adam Lityński, Emil Pływaczewski, Stanisław
Prutis, Eugeniusz Ruśkowski, Walerian Sanetra, Halina Świączkowska,
Bogdan Wierzbicki

Żadna część tej pracy nie może być powielana i rozpowszechniana
w jakiegokolwiek formie i w jakikolwiek sposób (elektroniczny, mecha-
niczny), włącznie z fotokopiowaniem – bez pisemnej zgody wydawcy.

ISBN 83-89620-16-6

Recenzent:

Teresa Gardocka

Tłumaczenie:

Karolina Grodzicka

Opracowanie graficzne i typograficzne:

Jerzy Banasiuk

Projekt okładki:

Andrzej Skarzyński

Redakcja techniczna:

Jerzy Banasiuk

Korekta:

Krzysztof Szczygielski

Wydawca: Temida 2

Przy współpracy i wsparciu finansowym Wydziału Prawa
Uniwersytetu w Białymstoku

Druk i oprawa: Podlaska Spółdzielnia Produkcijno-Handlowo-Usługowa
Białystok, ul. 27 Lipca 40/3, tel./fax 675-48-02; <http://www.podlaska.com.pl>

Spis treści

Wstęp	7
Introduzione	9
S. Tafaro, Famiglia e matrimonio: le radici romanistiche	11
F. Mastroberti, Il diritto di famiglia in Europa tra antico e nuovo regime	39
E. Cianciola, Famiglia e soggetti deboli: linee per una ipotesi di diritto comune....	61
S. Vinci, L'integrazione dello straniero in Europa. Dal diritto di albinaggio alla tutela dell'unità familiare	87
F. Parente, Malformazioni fetali e danni esistenziali da procreazione	115
A. Uricchio, Incidenza della normativa fiscale comunitaria sugli assetti della famiglia	129
M. Casola, Unioni civili, unioni di fatto ed altre convivenze nella legislazione Europea	134
P. Cristiano, La famiglia ed i valori fondamentali dell'uomo: ieri ed oggi. La tutela dei minori.....	158
R. Szychmiler, Prawa małżonków i rodziny w prawie kanonicznym	174

E. Pływaczewski, G.B. Szczygiel, Kryminologiczne i prawno-karne aspekty przemocy w rodzinie	185
M. Zdanowicz, K. Bagan–Kurluta, Jedność rodziny w świetle wyroku Trybunału Sprawiedliwości Wspólnot Europejskich w sprawie Chen	196
F. Lempa, Znaczenie pokrewieństwa w prawie rzymskim, kanonicznym i polskim a współczesne formy prokreacji.....	209
S. Bożyk, Problematyka małżeństwa i rodziny w ustawach zasadniczych Republiki Włoskiej oraz Rzeczypospolitej Polskiej	228
P. Fiedorczyk, Z dziejów polskiego prawa rodzinnego w XX wieku.....	236
K. Szczygielski, Konkubinat w polskim ustawodawstwie diecezjalnym w latach 1918–2004	249

Konkubinaty w polskim ustawodawstwie diecezjalnym w latach 1918–2004

Celem niniejszego opracowania jest przedstawienie problematyki konkubinatu w świetle polskiego ustawodawstwa diecezjalnego w okresie kanonicznego prawa kodeksowego. Ramy czasowe badań określonych w temacie wyznacza więc promulgacja przez papieża Benedykta XV bullą *Providentissima Mater Ecclesia* z dnia 27 maja 1917 r. Kodeksu Prawa Kanonicznego, z mocą obowiązującą od 19 maja 1918 r.¹ i ogłoszenie ostatnich spośród dotychczasowych uchwał synodalnych, podjętych pod rządami nowego Kodeksu Prawa Kanonicznego² Jana Pawła II z 1983 r.

We wspomnianym okresie odbyło się kilkadziesiąt synodów diecezjalnych. W ich statutach znaleźć można liczne regulacje prawne odnoszące się do konkubinatu. Ich analiza ma pozwolić odpowiedzieć na szereg istotnych pytań dotyczących tej formy partnerskiego pożycia między mężczyzną i kobietą, a w szczególności: W jaki sposób polskie Kościoły partykularne postrzegały zjawisko konkubinatu wśród wiernych? Jakie skutki prawne łączyły z trwaniem w tym pozamałżeńskim związku? Czy podejmowały w stosunku do osób pozostających *in statu concubinatu* jakiegokolwiek próby niesienia pomocy duszpasterskiej?

Wejście w życie norm KPK/1917 zbiegło się praktycznie w czasie z niezwykle ważnym wydarzeniem, jakim było odzyskanie przez Rzeczpospolitą Polską niepodległości w listopadzie 1918 r. Odrodzenie

1 Acta Apostolicae Sedis 9 (1917), pars. II.

2 Kodeks został promulgowany konstytucją apostolską *Sacrae disciplinae leges* z 25 stycznia 1983 r. Zaczął obowiązywać od 27 listopada 1983 r., zob. Acta Apostolicae Sedis 75 (1983), pars. II.

się Państwa polskiego stworzyło bowiem możliwość kontynuowania wielowiekowej tradycji ustawodawstwa synodalnego przerwanej w okresie pozostawania naszego kraju pod protektoratem państw zaborczych, kiedy nie było sprzyjających warunków do prowadzenia działalności synodalnej³. Do momentu wybuchu drugiej wojny światowej na ziemiach polskich odnotowujemy odbycie 16 synodów diecezjalnych⁴. Wkrótce po zakończeniu zmagani wojennych, zwierzcchnicy

- 3 W. Wójcik, *Ze studiów nad synodami polskimi*, Lublin 1982, s. 193–194. Wyjątkiem pod tym względem był obszar zaboru austriackiego, gdzie biskup diecezji przemyskiej Józef Sebastian Pelczar przeprowadził trzy zgromadzenia synodalne, kolejno w latach 1902 (zob. *Acta et Statuta Synodi Dioecesanæ Premisliensis quam A.D. 1902 diebus 19, 20, 21, 22 Mensis Augusti habuit Iosephus Sebastianus Pelczar Episcopus Premisliensis Latinorum, Premisliæ* 1903), 1908 (zob. *Akta i Statuta Kongregacji Synodalnej czyli Synodu dyceczalnego dwudziestego odbytego w dniach 25, 26 i 27 sierpnia 1908 r. w Przemysłu pod przewodnictwem Józefa Sebastjana Pelczara biskupa przemyskiego ob. łac.*, Przemysł 1908) i 1914 (zob. *Akta Kongregacji Synodalnej czyli Synodu dyceczalnego dwudziestego pierwszego, odbytego w 1914 r. w Chyrowie pod przewodnictwem Józefa Sebastjana Pelczara biskupa przemyskiego ob. łac.*, Przemysł 1916); zob. także J.R. Bar, *Synody biskupa przemyskiego Józefa Sebastiana Pelczara*, „Ateneum Kapłańskie” 52 (1950), s. 198–210; tenże, *Działalność ustawodawcza biskupa przemyskiego J.S. Pelczara (1900–1924)*, „Prawo Kanoniczne” (dalej PK) 19 (1976) nr 3–4, s. 81–111.
- 4 W porządku chronologicznym były to następujące: *Synodus Archidioecesisna Varsaviensis sub eminentissimo ac reverendissimo domino D. Dre Alexandro Kakowski, Dei miseratione et Apostolicæ Sedis Gratia S.R.E. presbytero cardinali tit. S. Augusti, Archiepiscopo Varsaviensi, Varsaviae in ecclesia cathedrali s. Joannis Baptistæ A.D. MCMXXII diebus 4, 5 et 6 mensis Iulii celebrata*, Varsaviae 1922 (dalej SAVars 1922); *Prima Synodus Dioecesanæ Sandominiensis sub excellentissimo ac reverendissimo domino domino Mariano Ryx Episcopo Sandominiensi, Sandomiriæ in ecclesia cathedrali nativitatibus B.M.V. A.D. MCMXXIII diebus 3, 4 et 5 Iulii celebrata*, Sandomiriæ 1923 (SDSand 1923); *Synodus Dioecesanæ Podlachiensis sub excellentissimo illustrissimo ac reverendissimo domino domino doctore Henrico Przeździecki Dei Miseratione et Apostolicæ Sedis Gratia Episcopo Podlachiensi in ecclesia cathedrali ss. Trinitatis Janoviae A.D. MCMXXIII diebus 28, 29 et 30 Augusti celebrata*, Siedlce 1923 (SDPodl 1923); *Synodus Dioecesanæ Cracoviensis Anno MCMXXIII celebrata*, Kraków 1923 (SDCrac 1923); *Constitutiones XL-mæ Synodi Dioecesanæ Plocensis Anno MCMXXVII diebus nempe 20, 21, 22 Aprilis ab excellentissimo, illustrissimo ac reverendissimo Antonio Iuliano Nowowiejski Episcopo Plocensi in basilica cathedrali celebratae*, Plocia 1927 (SDPloc 1927); *Synodus Dioecesanæ Kielcensis 1927*, Kielcis 1928 (SDKiel 1927); *Statuta Synodi Dioecesanæ Luceoriensis A.D. MCMXXVII diebus 30, 31 Augusti, 1 Septembris sub Adolfo Petro Szelażek Episcopo Luceoriensi in ecclesia cathedrali Luceoriensi celebratae*, Luceoriae 1928 (SDLuc 1927); *Pierwszy Synod Diecezji Tarnowskiej 1928 r.* (SDTarn 1928); *Synodus Dioecesanæ Lublinensis Prima Anno MCMXXVIII diebus 25, 26, 27 Septembris ab excellentissimo, illustrissimo ac reverendissimo Mariano Leone Fulman Episcopo Lublinensi in ecclesia cathedrali celebrata*, Lublini 1928 (SDLubl 1928); *Statuta Synodi Dioecesanæ Culmensis Pelplini ab illustrissimo ac reverendissimo domino Episcopo Stanislao W. Okoniewski habitæ A.D. 1928 diebus 27, 28, 29 Decembris, Pelplini 1929* (SDCulm 1928); *Prima Synodus Dioecesanæ Pinskensis ab Episcopo Sigismundo Łoziński Anno MCMXXIX celebrata*, ab Episcopo Casimiro Bukraba Anno MCMXXXIV promulgata, Pinski MCMXXXIV (SDPinsk 1929); *Lwowski Synod Archidiecezalny R.P. 1930. Odbyty w bazylice katedralnej i w seminarium lwowskim 23, 24, 25 września 1930 r. pod przewodnictwem Bolesława Twardowskiego Arcybiskupa–Metropolity Lwowskiego o. ł.*, Lwów 1931 (SALwow 1930); *Synodus Archidioecesanæ Vilnensis ab excellentissimo illustrissimo ac reverendissimo domino domino Romualdo Jalbrzykowski Archiepiscopo–Metropolitano Vilnensi Anno Domini MCMXXXI die-*

poszczególnych Kościołów partykularnych podjęli ponownie aktywną pracę na polu prawodawczym. Widocznym świadectwem ich zaangażowania było zwołanie kolejnych kilkunastu zgromadzeń synodalnych⁵, jakie miały miejsce do chwili ogłoszenia Kodeksu Prawa Kanonicznego dla Kościoła katolickiego obrządku łacińskiego w 1983 r. Również po wejściu w życie rzeczony kodeksu Jana Pawła II zaobserwować można ożywioną rodzimą działalność synodalną, której owocem stały się statuty 24 synodów diecezjalnych⁶. To natężenie pra-

bus 9, 10 et 11 mensis Iulii in basilica metropolitana Vilnensi S.S. Stanislai em. et Vladislai rc. celebrata, Vilno 1932 (SAViln 1931); Statuta XLI-mae Synodi Dioecesanae Plocensis Anno MCMXXXVIII die nempae 14 Iulii in basilica cathedrali celebratae, Plociae 1938 (SDPloc 1938); Synod Archiepiscopalis Krakowski 1938, Kraków 1939 (SAK Krak 1938). W roku 1938 odbył się również II Synod Diecezji Tamowskiej, jednakże statuty tego synodu nie zostały opublikowane, zob. W. Wójcik, dz. cyt., s. 222.

- 5 Były to kolejno: *Synod Diecezjalny Łódzki odbyty 22 i 23 czerwca 1948 r. w katedrze łódzkiej pod przewodnictwem Biskupa Michała Klepacza, Łódź 1948, tekst powielany (SDŁódź 1948); Trzeci Synod Diecezji Tamowskiej 1948, „Currenda” 107 (1957) nr 6–7 (SDTarn 1948); Pierwszy Synod Diecezji Częstochowskiej odprawiony w dn. 28 i 29 września R.P. 1954 w Kościele Katedralnym św. Rodziny w Częstochowie pod przewodnictwem Jego Ekscelencji Najprzewielebniejszego księdza doktora Zdzisława Golińskiego ze zmiłowania Bożego i łaski Stolicy Apostolskiej Biskupa Częstochowskiego, Częstochowa 1958 (SDCzest 1954); Synod Diecezji Przemyskiej odprawiony w dniach 13 i 14 kwietnia 1955 r. w Przemysłu pod przewodnictwem Franciszka Bardy Biskupa Przemyskiego ob. l., Przemysł 1957 (SDPrzem 1955); Drugi Synod Diecezji Łódzkiej odbyty w dniu 27 czerwca 1958 r. pod przewodnictwem Ks. Biskupa Michała Klepacza, „Wiadomości Diecezjalne Łódzkie” 34 (1960) nr 2–4 (SDŁódź 1958); Drugi Diecezjalny Synod Kielecki odprawiony w dniach 16 i 17 grudnia 1958 r. w Kielcach pod przewodnictwem Biskupa Kieleckiego Czesława Kaczmarska, Kielce 1958, maszynopis (SDKiel 1958); Statuty Synodu Diecezjalnego Chełmińskiego odbytego w dniach 7, 8 i 9 lipca 1959 r. w Pelplinie przez Ks. Biskupa Ordynariusza Kazimierza Józefa Kowalskiego, „Orędownik Diecezji Chełmińskiej” 10 (1959) nr 9–10 (SDChelm 1959); Statuty Synodu Archidiecezjalnego Gnieźnieńskiego, Gniezno 1962, maszynopis (SAGnieź 1962); Drugi Synod Archidiecezji Warszawskiej odbyty w dniach 2, 3 i 4 lipca 1962 r. pod przewodnictwem Stefana Kardynała Wyszyńskiego, Warszawa 1968, maszynopis (SAWarsz 1962); Synod Diecezji Włocławskiej odbyty w dn. 6–9 listopada 1967 r., „Kronika Diecezji Włocławskiej” 51 (1968) nr 4–6 (SDWłocł 1967); Statuty Archidiecezjalnego Synodu Poznańskiego odprawionego pod przewodnictwem księdza Arcybiskupa dra Antoniego Baraniaka w dniach 4 VI, 12 IX i 12 X milenijnego Roku Pańskiego 1968, Poznań 1972 (SAPozn 1968); Statuty II Synodu Gdańskiego, Gdańsk–Oliwa 1976 (SDGdań 1973); Trzeci Synod Archidiecezji Warszawskiej, Warszawa 1975 (SAWarsz 1975); Wiara, modlitwa i życie w Kościele Katowickim. Uchwały I Synodu Diecezji Katowickiej 1972–1975, Katowice–Rzym 1976 (SDKatow 1972–1975); Duszpasterski Synod Archidiecezji Krakowskiej 1972–1979, Kraków 1985 (SAK Krak 1972–1979); Drugi Synod Archidiecezji Gnieźnieńskiej, Gniezno 1981 (SAGnieź 1981).*
- 6 Do końca roku 2004 odbyły się: *II Synod Diecezji Lubelskiej 1977–1985, Lublin 1988 (SDLublin 1977–1985); II Synod Diecezji Częstochowskiej, Częstochowa 1987 (SDCzest 1987); IV Synod Diecezji Tamowskiej 1982–1986, Tarnów 1990 (SDTarn 1982–1986); I Synod Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej 1986–1990, Koszalin 1990 (SDKosz-Kołob 1986–1990); Synod Archidiecezji w Lubaczowie, Lubaczów 1990, maszynopis (SALub 1990); III Synod Diecezji Kieleckiej 1984–1991, Kielce 1992 (SDKiel 1984–1991); XLII Synod Diecezji Płockiej (1987–1991), Płock 1992 (SDPloc 1987–1991); Poznański Synod Archidiecezjalny 1992–1993. Dokumenty, Poznań 1994 (SAPozn 1992–1993); II Synod Diecezji Włocławskiej, Włocławek 1994 (SDWłocł 1994); Synod Archidiecezji Włocławskiej 1985–1991, Wrocław 1995 (SAWrocł*

cy synodalnej podyktowane zostało w pierwszym rządzie koniecznością usprawnienia duszpasterstwa i dostosowania go do zmieniającej się rzeczywistości społecznej. Warto jednak przypomnieć, iż przepisy powszechnego prawa kanonicznego nakładały na biskupów obowiązek cyklicznego zwoływania zgromadzeń synodalnych. Według kan. 356 § 1 KPK/1917 synod diecezjalny należało zwoływać przynajmniej raz na 10 lat. Natomiast zgodnie z postanowieniami obecnie wiążącego KPK/1983 biskupi winni je odbywać, ilekroć ich zdaniem i po wysłuchaniu Rady kapłańskiej, doradzają to okoliczności⁷. Dodać także należy, iż zgodnie z treścią kan. 362 KPK/1917 biskup diecezjalny (*Episcopus dioecesanus*) zatwierdzał statuty synodalne i decydował o ich promulgacji⁸. Analogiczną normę zawiera kan. 466 KPK/1983.

Polskie ustawodawstwo diecezjalne w latach 1918–2004, jawne trwanie w konkubinacie postrzega jako zewnętrzne i ciężkie naruszenie przeciwko szóstemu przykazaniu Dekalogu, na które Kościół katolicki nigdy nie dawał wiernym przyzwolenia, upatrując w nim źródło zgorszenia członków wspólnoty chrześcijańskiej. W konsekwencji w ślad za kodeksowym prawem kanonicznym osoby pozostające w takim związku zaszeregowuje do kategorii publicznych grzeszników (*publici peccatores*) i przewiduje względem nich restrykcje zarówno na polu sakramentalnym, jak i w materii pozasakramentalnej.

W sferze kościelnego prawa sakramentalnego przejawiały się one w tym, że osobom takim odmawiano udzielania sakramentów świętych, dopóki nie pojednały się z Kościołem. Statuty poszczególnych

1985–1991); *I Synod Diecezji Drohiczyńskiej*, Drohiczyn 1997 (SDDroh 1997); *Abybylijedno. II Synod Diecezji Sandomierskiej*, Sandomierz 1999 (SDSand 1999); *I Synod Diecezji Łowickiej 1995–1999*, Łowicz 1999 (SDŁow 1995–1999); *III Synod Archidiecezji Łódzkiej*, Łódź 1999 (SAŁódź 1999); *I Synod Diecezji Elckiej 1997–1999*, Elk 1999 (SDElk 1997–1999); *I Synod Archidiecezji Białostockiej*, Białystok 2000 (SABiał 2000); *Synod Archidiecezji Przemyskiej 1995–2000*, Przemysł 2000 (SAPrzem 1995–2000); *I Synod Diecezji Warszawsko-Praskiej 1998–2000*, Warszawa 2000 (SDWarsz-Pras 1998–2000); *III Synod Gdański. Misja ewangelizacyjna Kościoła Gdańskiego na początku Nowego Tysiąclecia*, t. I: *Statuty*, Gdańsk 2001 (SAGdań 2001); *Statuty I Synodu Diecezji Pelplińskiej*, Peplino 2001 (SDPelp 2001); *Pierwszy Synod Diecezji Zamojsko-Lubaczowskiej 1996–2001*, Zamość 2001 (SDZam-Lub 1996–2001); *III Powojenny Synod Archidiecezji Gnieźnieńskiej*, Gniezno 2001 (SAGnieź 2001); *IV Synod Archidiecezji Warszawskiej 1998–2003*, Warszawa 2003 (SAWarsz 1998–2003); *Pierwszy Synod Diecezji Rzeszowskiej 2001–2004*, Rzeszów 2004 (SDRzesz 2001–2004).

7 KPK/1983, kan. 461 § 1.

8 KPK/1917, kan. 362: „*Unicus est in Synodo legislator Episcopus, ceteris votum tantum consultivum habentibus; unus ipse subscribit synodalibus constitutionibus; quae si in Synodo promulgentur, eo ipso obligare incipiunt, nisi aliud expresse caveatur*”.

synodów zawierały nawet drobiazgowo przepisy wyjaśniające sposób postępowania duszpasterzy w stosunku do wiernych żyjących w stanie jawnego konkubinatu. I tak, jeśli chodzi o chrzest, który jest bramą wszystkich sakramentów (*ianua omnium sacramentorum*), to w pierwszej kolejności wspomnieć trzeba o uregulowaniach odnoszących się do osób pełnoletnich. Zasady przyjęcia chrztu przez konkubentów wyartykułował I Synod Diecezji Sandomierskiej z 1923 r., który uzależniał dopuszczenie ich do tego sakramentu od stwierdzenia właściwej dyspozycji, co w praktyce oznaczało konieczność porzucenia przez konkubentów dotychczasowego stanu życia oraz naprawienia wyrządzonego swoim zachowaniem zgorzienia⁹. Podobnie sformułowaną normę podawał również Synod Diecezji Podlaskiej, który wymieniał konkubentów obok lichwiarzy, zwalczających Kościoł i innych osób znajdujących się w bliskiej okazji do grzechu, zakazując dopuszczenia ich do chrztu, jeżeli nie przejawili woli jej usunięcia¹⁰.

W normach proklamowanych przez synody diecezjalne Kościoła w Polsce omawianego okresu, nieporównywalnie większą uwagę prawodawców skupiała jednak kwestia chrztu świętego dzieci rodziców, nie połączonych ze sobą ważnym w świetle prawa kanonicznego węzłem małżeńskim. Celem wykrycia potomstwa pochodzącego z konkubinatu, niektóre z synodów wymagały przedstawienia przez rodziców świadectwa zawarcia ślubu kościelnego¹¹. W przypadku jego braku, po bezskutecznej próbie nakłonienia przez duszpasterza do zawarcia małżeństwa kanonicznego¹², o ile było ono możliwe, nakazywały udzielenie chrztu pod warunkiem złożenia przez samych konkubentów i chrzest-

9 SDSand (1923), st. 111: „*Cum ministri sit curare, ut baptismus non solum valide sed etiam fructuose suscipiatur, adultos v.g. iudaeos, qui baptizari petunt, ne baptizet, nisi probe fuerint instructi et dispositi; hinc quamvis petant, baptizandi non sunt usurarii, concubinarii, fidei ecclesiae aut bonorum morum oppugnatores aliique eius generis homines, nisi iniquitatis viam dereliquerint et scandalum, si quod dederint, pro re nata etiam publice reparaverint*”, s. 86.

10 SDPool (1923), st. 143, n. 3: „*...quare baptizari prohibentur usurarii, concubinarii, Ecclesiae auctoritatem impugnantibus aliique, qui in proxima versantur peccati occasione eamque removere nolint*”, s. 159–160.

11 SDEick (1997–1999), st. 597: „*Rodzice, zgłaszając w biurze parafialnym dziecko do chrztu, przedstawiają dokument urodzenia dziecka z USC oraz świadectwo ślubu kościelnego*”, s. 96.

12 SDSand (1999), st. 225: „*Chrzest dzieci powinien być okazją do pogłębienia wiary rodziców oraz zachętą do zawarcia małżeństwa tych rodziców, którzy mogą je zawrzeć, a żyją w związku niesakramentalnym*”, s. 225; SABiał (2000), st. 444: „*Jeżeli rodzice żyją tylko w małżeństwie cywilnym, trzeba przed chrztem dziecka zachęcić ich i dopomóc w zawarciu sakramentalnego związku małżeńskiego*”, s. 106; SDRzesz (2001–2004), st. 251, s. 134.

nych¹³ rękojmi zapewniających, że dziecko będzie wychowane zgodnie z wiarą chrześcijańską¹⁴. W dokumentach IV Synodu Archidiecezji Warszawskiej zamieszczony został nawet wzór formularza rękojmi przyjmowanych od rodziców i chrzestnych dziecka pochodzącego ze związku niesakramentalnego¹⁵. W wypadku braku nadziei na katolickie wychowanie, synody polecały odłożenie chrztu dziecka¹⁶. Warte odnotowania jest sformułowanie II Synodu Diecezji Lubelskiej, który poleca w takich przypadkach unikania przez duszpasterzy zajmowania zarówno postawy zbyt liberalnej, jak i zbytniego rygoryzmu¹⁷. Z kolei I Synod Archidiecezji Białostockiej zakazując dyskryminacji dzieci rodziców połączonych niesakramentalnym związkiem małżeńskim, zabrania ich chrztu w zakrystii. Ma to być cała liturgia chrzcielna (poza Mszą św.) w świątyni¹⁸.

W świetle uchwał synodów diecezjalnych w latach 1918–2004 konkubenci, jako *publici peccatores*, nie byli i nadal nie mogą być dopuszczani do przyjmowania Komunii świętej¹⁹. Synody diecezjalne analizowanego okresu wzmiankują również o udzielaniu sakramentu namaszczenia chorych wiernym trwającym z uporem w jawnym grzechu ciężkim (*in manifesto peccato mortali contumaciter perseverant*). W czasie obowiązywania KPK/1917 wspominały o tym zagadnieniu

13 SAGnieź (2001) w st. 151 dopuszcza możliwość ochrzczenia dziecka w oparciu o rękojmie wychowania go w wierze i w życiu chrześcijańskim złożone przez najbliższych krewnych, s. 139.

14 SDŁow (1995–1999), st. 191: „Chrzest dziecka rodziców, którzy nie mając przeszkód kanonicznych, nie chcą zawrzeć sakramentalnego małżeństwa, nie powinien być odkładany, jeśli istnieje uzasadniona nadzieja religijnego wychowania dziecka”, s. 58; podobnie SAŁódz (1999), art. 214, s. 62.

15 SAWarsz (1998–2003), Aneks nr 11: „Przyjmuję wobec Boga odpowiedzialność za wychowanie gojfej w wierze Kościoła Rzymskokatolickiego. W szczególny sposób zatroszczę się o to, aby dziecko nauczyło się modlić, uczęszczało na katechizację, przygotowało się do Pierwszej Komunii świętej i Sakramentu Bierzmowania oraz systematycznie uczestniczyło w niedzielnej Mszy świętej”, s. 132.

16 SDPelp (2001), st. 169: „Odłożenie udzielenia sakramentu chrztu może mieć miejsce wówczas, gdy nie ma zgody żadnego z rodziców dziecka lub nie istnieje uzasadniona nadzieja na wychowanie w wierze chrześcijańskiej (por. kan. 868 § 1)”, s. 46.

17 SDLubl (1977–1985), st. 206, s. 83; podobnie SDElck (1997–1999), st. 600, s. 97; SDWarsz-Pras (1998–2000), st. 266, s. 112.

18 SABiał (2000), st. 443, s. 105.

19 SDTam (1982–1986), st. 160: „Zabronione jest dopuszczanie do Komunii świętej osób będących w karach kościelnych oraz trwających z uporem w jawnym grzechu ciężkim. W każdym wypadku należy zachować takt i poszanowanie dla ludzkiej godności”, s. 124; SDSand (1999), st. 250: „Nie można dopuszczać do Komunii świętej osób związanych karą kościelną oraz trwających z uporem w jawnym grzechu ciężkim”, s. 231; SDRzesz (2001–2004), st. 281, s. 145.

tylko nieliczne synody. I Synod Diecezji Pińskiej²⁰ uzależniał udzielenie sakramentu namaszczenia konkubentom od okoliczności wystąpienia niebezpieczeństwa śmierci. Przywołany synod nakładał jednak na kapłana obowiązek udzielenia go nawet wtedy, gdyby łączyło się to dla niego z wielkimi, a niekiedy największymi przykrościami. Podobne przepisy zawierał także Synod Diecezjalny Łódzki²¹ z 1948 r. i Archidiecezjalny Synod Poznański odbyty pod przewodnictwem arcybiskupa Antoniego Baraniaka w roku 1968, który stanowił, że: „*Jeżeli publiczni grzesznicy i ci, którzy utracili wiarę znajdują się w niebezpieczeństwie śmierci, należy otoczyć ich duszpasterską troską i podjąć próby chrześcijańskiego zaopatrzenia ich na drogę wieczności, chociażby to miało narazić kapłana na wielkie przykrości*”²². Próbę pojednania z Bogiem konkubentów zaliczanych do publicznych grzeszników (zob. st. 600 § 1, n. 3) nakazywał również, jako jedyny z synodów odbytych po promulgacji KPK/1983, I Synod Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeszkiej²³.

Odniesienia do konkubinatu, jako związku przeciwnego naturze małżeństwa chrześcijańskiego znalazły się także w normach synodów diecezjalnych poświęconych prawu małżeńskiemu. Uchwały promulgowane w okresie obowiązywania KPK/1917 przypominały proboszczom, by nie błogosławili związków małżeńskich publicznych grzeszników²⁴. Synody podkreślały, iż w takich przypadkach zawarcie małżeństwa mogło nastąpić wówczas, gdy *publicus peccator* (konkubina lub konkubent) przystąpił do spowiedzi lub pojednał się z Kościołem. W razie odmowy spełnienia powyższego obowiązku proboszcz nie mógł asystować przy ślubie, chyba że przynaglały do tego ważne powody, co do których, o ile było to możliwe, powinien porozumieć się z miejscowym ordynariuszem. Postanowienia te nawiązywały bezpośrednio do regulacji kan. 1066 KPK/1917.

20 SDPinsk (1929), st. 277: „*Publici peccatores, concubinarii, in mixtis matrimoniis viventes, schismatici vel sectarii stipati quoque visitandi sunt, si in periculo mortis versantur, etiamsi sacerdos exinde gravia, imo aliquando gravissima pateretur incommoda*”, s. 88.

21 SDŁódz (1948), art. 156: „*Należy także odwiedzać publicznych grzeszników oraz sekciarzy jeśli są w niebezpieczeństwie śmierci. by ich nakłonić do pojednania się z Bogiem*”, s. 55.

22 SAPozn (1968), st. 632, s. 177.

23 SDKosz-Kołob (1986–1990), st. 563, s. 88.

24 SDCrac (1923), tit. IV: *De sacramento matrimonii*, cap. 4, s. 58; SAPozn (1968) Aneks 20: *Instrukcja o kanonicznym badaniu narzeczonych przed ślubem*, pkt 4, s. 422–423; SDGdań (1973) Aneks 18: *Instrukcja o kanonicznym badaniu narzeczonych*, par. 64, s. 210.

Ustawodawstwo synodów diecezjalnych przypominało też niejednokrotnie o przeszkodzie przyzwoitości publicznej, której jednym ze źródeł jest publiczny lub notoryczny konkubinat. Wspomniana przeszkoda wzbrania mężczyźnie ważnego zawarcia małżeństwa z kobietą, z której krewnymi w linii prostej żył uprzednio w takim nieprawym związku i odwrotnie. Odnotować przy tym należy, że pod rządami KPK/1917 zakres *impedimenti publicae honestatis* rozciągał się do drugiego stopnia²⁵, co powodowało zakaz wstąpienia w związek małżeński z córką lub wnuczką, matką bądź babką niewiasty, z którą wcześniej pozostawał *in publico vel notorio concubinato*. Analogicznie kobieta nie mogła zawrzeć małżeństwa z synem lub wnukiem, ojcem czy dziadkiem mężczyzny, z którym żyła uprzednio w konkubinacie odznaczającym się cechą publiczności bądź notoryczności. Powyższe regulacje powszechnego prawa kanonicznego znalazły swoje odbicie w normach odpowiednich statutów synodów diecezjalnych i dołączanych do nich instrukcjach o kanonicznym badaniu narzeczonych przed ślubem²⁶. Zwracano także baczną uwagę na to, by duchowni we właściwy sposób interpretowali rzeczoną przeszkodę²⁷. Ta szczególna ostrożność podyktowana była reformami, jakie zostały wprowadzone przez KPK/1917 w przedmiocie źródeł powodujących powstanie małżeńskiej przeszkody przyzwoitości publicznej i powinowactwa (*impedimentum affinitatis*). Natomiast w treści statutów diecezjalnych ogłoszonych po wejściu w życie KPK/1983 uwzględniono już zmiany dokonane przez najwyższego prawodawcę kościelnego, który ograniczył w kan. 1093 zakres omawianej przeszkody do pierwszego stopnia w linii prostej.

Trwanie w konkubinacie powodowało również powstanie szeregu restrykcji w aspekcie pozasakramentalnym. Ustawodawstwo diecezjalne, podzielając stanowisko KPK/1917, przypominało przede wszystkim jego postanowienia w kwestii wymogów stawianych kandydatom zarówno do ważnego, jak i godziwego sprawowania funkcji chrzestne-

25 KPK/1917, kan. 1078.

26 SDSand (1923), st. 177, s. 105; SDLuc (1927) *Additamentum*, pkt 5, s. 162; SDCulm (1928) *Instructio pro nupturientibus*, s. 171; SAPozn (1968) *Aneks 20: Instrukcja o kanonicznym badaniu narzeczonych przed ślubem*, pkt 5, s. 426; SDGdań (1973) *Aneks 18: Instrukcja o kanonicznym badaniu narzeczonych*, par. 33, s. 203.

27 SAVars (1922), st. 117, s. 86.

go²⁸ oraz świadka bierzmowania²⁹. Odnośne statuty zawierały wyraźne sugestie, że od wspomnianych funkcji należało wykluczyć wszystkich, którzy żyli w nieprawych z perspektywy Kościoła związkach³⁰ i uchodzili tym samym za jawnych grzeszników³¹. Racją, dla której ustawodawca kościelny wzbraniał dopuszczenia konkubentów do pełnienia funkcji chrzestnego był brak gwarancji otoczenia należytą opieką duchową przyjmującego sakrament i zadbania o jego religijne wychowanie, ponieważ trwanie przez nich w grzechu ciężkim stanowiło jawną sprzeczność z chrześcijańskim świadectwem. Podkreślić w tym miejscu trzeba, że niektóre z synodów³² zwracały duszpasterzom uwagę na sposób odmowy dopuszczenia wiernego do pełnienia zadania chrzestnego. W tym samym duchu utrzymane zostały regulacje synodów ogłoszonych po roku 1983³³. Nakazują one wprost wykluczać od pełnienia funkcji chrzestnego ojca (*patrinus baptismi*) lub chrzestnej matki (*matrinus baptismi*) wiernych pozostających w związkach niesakramentalnych³⁴. Polecają ponadto, aby kandydaci na chrzestnego z innej parafii przedstawili zaświadczenie właściwego proboszcza o zdolności religijno-moralnej do pełnienia tego zadania³⁵. Synody diecezjalne przewi-

28 KPK/1917, kan. 765–767, zob. także J. Białobok, *Instytucja rodziców chrzestnych w Kodeksie Prawa Kanonicznego*, „Currenda” 112 (1962) nr 7–9, s. 253–270.

29 KPK/1917, kan. 795–796.

30 SDPińsk (1929), st. 190, s. 60; SAViln (1931), st. 353 § 2: „*Praemoneantur fideles, ad tramitem can. 794–797, de qualitatibus patrinorum Confirmationis, ut. sc. sint catholici bonae famae et ipsi iam confirmati*”, s. 108.

31 SDCzęst (1954), st. 179 § 2: „*Akatolicy i katolicy prowadzący gorszące życie (np. bez ślubu kościelnego) nie mogą być dopuszczeni przy chrzcie jako rodzice chrzestni (kan. 765, 767)*”, s. 80; SDPrzem (1955), st. 91, s. 111; SDChelm (1959), st. 98, s. 57.

32 SDTarn (1928), st. 143, s. 92; SALwow (1930), st. 66: „*Tych, którzy niegodni są, aby byli rodzicami chrzestnymi, należy od tej czynności usunąć z należytą roztropnością*”, s. 81; SDTarn (1948), st. 132, s. 375.

33 Zob. W. Góralski, R. Mazurowski, *Sakramenty pełnego wtajemniczenia chrześcijańskiego w życiu wiernych świeckich w świetle uchwał synodów diecezjalnych w Polsce w latach 1983–1999*, PK 43 (2000) nr 1–2, s. 17–18.

34 SDTarn (1982–1986), st. 591 § 1, s. 224; SDCzęst (1987), pkt 2.3.4: „*Rodzicami chrzestnymi nie mogą być publiczni grzesznicy, a także żyjący w małżeńskich związkach niesakramentalnych*”, s. 86; SDPiłoc (1987–1991), st. 320, s. 130; SDElck (1997–1999), st. 603, n. 3: „*Dlatego nie należy dopuszczać do tej funkcji osób żyjących w związku cywilnym (bez ślubu kościelnego, zwłaszcza gdy nie ma przeszkód do jego zawarcia), rozwiedzionych, jeśli wstąpili już w nowe związki cywilne...*”, s. 97; SDSand (1999), st. 387: „*Osób związanych tylko związkiem cywilnym nie można dopuszczać do pełnienia funkcji rodziców chrzestnych czy świadka bierzmowania*”, s. 269–270; SABiał (2000), st. 446: „*Nie mogą być chrzestnymi żyjący w niesakramentalnym związku małżeńskim*”, s. 106; SAWarsz (1998–2003), st. 447, s. 96.

35 SAPozn (1992–1993), n. 1 e: „*Stwierdzenie kwalifikacji moralnych chrzestnych należy do proboszcza parafii ich zamieszkania*”, s. 285; SDPelp (2001), st. 172: „*Kandydat na chrzestnego z innej parafii winien przedstawić pismo własnego proboszcza o zdolności religijno-moral-*

dywały również wykluczenie konkubentów od pełnienia funkcji świadka bierzmowania (*patrinus confirmationis*) z tych samych racji, jakie legły u podstaw odsunięcia ich od wykonywania funkcji chrzestnego³⁶. W ocenie synodów przede wszystkim nie potwierdzają oni swoim życiem zasad doktryny chrześcijańskiej i w konsekwencji nie dają pewności, co do właściwego wypełniania obowiązków nakładanych na świadka względem bierzmowanego, jakie przewidział ustawodawca kościelny³⁷.

Inną z restrykcji, jakie przewidywały synody w stosunku do wiernych żyjących w pozamałżeńskim związku była odmowa udzielenia błogosławieństwa matce dziecka urodzonego *ex concubinato*. O ekskluzywnym charakterze norm rezerwujących to sakramentalium wyłącznie dla kobiet, które wydały na świat potomstwo ślubnego pochodzenia wspominał Synod Diecezji Podlaskiej³⁸ i I Synod Diecezji Pińskiej³⁹. Powyższą restrykcję zniósł kan. 6 § 1, n. 2 KPK/1983 jako przeciwną dyspozycji kan. 1331 § 1, n. 3, w myśl której każdy wierny, nawet ekskomunikowany może przyjmować sakramentalia. Stąd żaden z synodów, jakie odbyły się po promulgacji Kodeksu Jana Pawła II nie wzmiankuje już o tego rodzaju ograniczeniu. Warto jednakże zauważyć, iż niektóre z synodów przypominały o bezwzględnym zakazie nadawania dzieciom nieślubnym imion lub nazwisk piętnujących ich pochodzenie⁴⁰. Synody, nawiązując do kan. 777 § 2 KPK/1917 polecały wpisywać do aktu chrztu dziecka pozamałżeńskiego matkę, jeżeli jej macierzyństwo było publicznie wiadome lub też sama prosiła o to pisemnie bądź wobec dwóch świadków. Natomiast nazwisko ojca wpisy-

nej dla podjęcia urzędu chrzestnego/nej, s. 46; SAWarsz (1998–2003), st. 252: „Sprawdzenie, czy kandydat na chrzestnego spełnia przepisane prawem warunki, należy do jego proboszcza. On też wydaje stosowne zaświadczenie kandydatowi, gdy chrzest odbywa się poza własną parafią”, s. 68.

36 Zob. W. Góralski, W. Mazurowski, dz. cyt., s. 22–24.

37 SDTarn (1982–1986), st. 591 § 1, s. 224; SAPozn (1992–1993), n. 25 b, s. 291; SDWłocł (1994), st. 252, s. 75; SDEłck (1997–1999), st. 631, s. 101; SDŁow (1995–1999) Aneks 17: *Instrukcja synodalna o sakramencie bierzmowania*, pkt 12.1, s. 178; SABiał (2000), st. 461, s. 109; SDZam–Lub (1996–2001), st. 63, s. 61; SDPelp (2001), st. 181, s. 47; SAGdań (2001), st. 707, s. 301; SAWarsz (1998–2003), st. 447, s. 96.

38 SDPodl (1923), st. 149: „*Hortandae sunt matres, quae legitime pepererunt, ut postea benedictionem puerperae a sacerdote recipiant*”, s. 162.

39 SDPinsk (1929), st. 337: „*Benedictiones mulierum post partum iis tantum competunt, quae ex legitimo matrimonio genuerunt*”, s. 108.

40 SDPodl (1923), st. 146, n. 4. s. 161–162; SDCzęst (1954), st. 178 § 2, s. 80.

wano tylko na wyraźną jego prośbę wyrażoną na piśmie lub w obecności dwóch świadków, albo gdy ojcostwo stwierdzał jakiś publiczny dokument, np. wyrok sądu. W pozostałych przypadkach zamieszczano adnotację, że ochrzczone dziecko jest nieznanego ojca lub nieznanych rodziców (*filius patris ignoti vel ignotorum parentum*)⁴¹. Synody Diecezji Podlaskiej i Diecezji Łuckiej zabraniały ponadto umieszczania w sporządzanym akcie jakichkolwiek wzmianek mogących narażać dziecko na niesławę, w szczególności zaś słów „nieprawego łoża”⁴². Na uwagę zasługuje postanowienie 98 statutu Synodu Diecezji Chełmińskiej, odbytego w 1928 r., na mocy którego został zniesiony zwyczaj niedopuszczania drugiego rodzica chrzestnego dla pozamałżeńskiego potomstwa, będący formą dyskryminacji takich dzieci⁴³.

Niewątpliwie duchem epoki przedsoborowej nacechowane były restrykcje synodalne wobec konkubentów w związku z odbywaniem wizytacji pasterskiej parafii, zwanej potocznie kołędą⁴⁴. Sposób przeprowadzenia wspomnianej wizytacji określały specjalnie wydawane instrukcje, które stanowiły uzupełnienie odpowiednich przepisów synodalnych. Wśród licznych wskazówek mających zapewnić prawidłowe odbycie kołеды przez duchownych można znaleźć również dyrektywy skierowane do konkubentów. I tak, instrukcje wydane dla duszpasterzy diecezji kieleckiej i lubelskiej stanowiły wyraźnie, że domy publicznych gorszycieli zamieszkiwane przez jawnych konkubentów, należy odwiedzać tylko wówczas, gdy ci zapraszali i przyrzekali poprawę⁴⁵. Podobne wytyczne podawała instrukcja Synodu Archidiecezji Wileńskiej⁴⁶. Z kolei instrukcja Synodu Diecezji Podlaskiej⁴⁷ warunko-

41 SDLuc (1927), st. 231, s. 57; SDCulm (1928), st. 100, s. 52–53; zob. także A. Szelażek, *Zapisywanie aktów metrycznych kościelnych dzieci nieślubnych w Polsce*, Łuck 1933.

42 SDPodl (1923), st. 150, n. 1: „*Id quod infanтем infamia afficiat inscribere non licet, hinc vitanda sunt verba: „illegitimi thoris” et s.p.*”, s. 162; SDLuc (1927), st. 231: „*Quoad filios illegitimos servanda sunt praecepta can. 777 § 2 et vitanda omnino verba in libris metricalibus „illegitimi tori” et similia horum, quae baptizato infamiae maculam aspergant*”, s. 57.

43 SDCulm (1928), st. 98: „*Abolendus est in posterum mos repellendi secundum patrinum, si infans est tori illegitimi*”, s. 52.

44 W przypisach uwzględniłem oryginalną pisownię (kolenda lub kołęda), jaka występuje w poszczególnych dokumentach synodalnych.

45 SDKiel (1927) *Instrukcja o wizytacji pasterskiej*, pkt 12, s. 259; SDLubl (1928), Appendix VI: *Instrukcja o wizycie pasterskiej, zwanej „kolendą”*, pkt 8, s. 65–66.

46 SAViln (1931), *Instrukcja o kolendzie, czyli wizytacji duszpasterskiej*, pkt 10, s. 224.

47 SDPodl (1923), Dodatek Nr XVI, *Instrukcja o wizycie parafialnej*, pkt 5: „*Z zasady kapłan odwiedza domy katolickie i nie należy nikogo pomijać. Gorszycieli i niedowiarków odwiedzić należy wówczas, gdy wierni tym się nie zgorszą, a kapłan spodziewa się z wizyty nawrócenia*

wała złożenie wizyty duszpasterskiej przez kapłanów brakiem zgorzenia pozostałych wiernych i uzasadnioną nadzieją nawrócenia grzeszników, natomiast instrukcja II Synodu Archidiecezji Warszawskiej z 1962 r., dobrem duchowym ich dzieci⁴⁸. Najbardziej drastyczną normę zamieścił jednak Lwowski Synod Archidiecezjalny⁴⁹, zabraniając w statucie 58 § 2 duchownym odwiedzenia w czasie kolędy rodzin, w których rodzice żyli w nieprawym związku. Śledząc przepisy regulujące sposób przeprowadzenia wizyty pasterskiej nietrudno zauważyć, iż restrykcje w stosunku do wiernych żyjących w konkubinacie zawierały jedynie instrukcje synodalne i statuty Lwowskiego Synodu Archidiecezjalnego ogłoszone pod rządami KPK/1917.

Zebrane podczas odbywania kolędy przez proboszczów poszczególnych parafii wiadomości na temat wiernych trwających w konkubinacie były im przydatne przy okazji wizytacji dziekańskiej, dokonywanej przez biskupa lub wyznaczonego w jego zastępstwie wikariusza, którego zarządzenia nakładały obowiązek informowania o skali tego zjawiska. O powinności tej wzmiankowały instrukcje wydane dla diecezji kieleckiej⁵⁰, tarnowskiej⁵¹, chełmskiej⁵², częstochowskiej⁵³, archidiecezji lwowskiej⁵⁴ i wileńskiej⁵⁵. Instrukcje synodalne zwracały także uwagę na potomstwo nieprawego łoża. Stąd uwzględniały one pytania o liczbę dzieci zrodzonych poza małżeństwem. Chociaż większość instrukcji polecała podawać tylko ogólną liczbę nieślubnych dzieci bez rozróżnienia na charakter pozamałżeńskiego pożycia ich rodziców, to

ich", s. 248. Podobne zalecenia mieścił także SDŁódź (1948), *Sposób odprawiania wizytacji pasterskiej, zwanej kolędą*: „Zasadniczo odwiedza się wszystkich parafian po kolei. Jednakże publicznych gorszycieli i notorycznych niedowiarków można odwiedzić tylko wówczas, gdy proszą do siebie lub gdy istnieje uzasadniona nadzieja, że wizyta kapłańska przyczyni się do ich nawrócenia”, s. 132.

- 48 SAWarsz (1962), *Instrukcja w sprawie wizytacji duszpasterskiej parafii przez proboszcza*, pkt 10: „Przeprowadzając parafialną wizytację duszpasterską proboszcz powinien odwiedzić każdą katolicką rodzinę. Pominać należy natomiast rodziny zatwardziały publicznych gorszycieli, chyba że istnieje nadzieja ich poprawy lub wymaga tego dobro duchowe ich dzieci”, s. 126.
- 49 SALwow (1930), st. 58 § 2, s. 78–79.
- 50 SDKiel (1927), *Instrukcja o odprawianiu wizyty dziekańskiej*, s. 253.
- 51 SDTarn (1928), Dodatek VIII: *Instrukcja o wizytacji dziekańskiej*, pkt 9, s. 156.
- 52 SDCulm (1928), *Kwestionariusz, który z odpowiedziami wręcza duszpasterz Wizytorowi w czasie wizytacji*, pkt h: *Stan moralny parafii*, pyt. 4, s. 111.
- 53 SDCzęst (1954) *Instrukcja o dziekańskiej wizytacji parafii*, pkt 7, s. 254.
- 54 SALwow (1930), Dodatek II: *Instrukcja o wizytacjach dziekańskich*, s. 164.
- 55 SAViln (1931) *Instrukcja dotycząca wizytacji dziekańskiej*, pkt 11, s. 203.

jednak zasadnie można przypuszczać, że najliczniejszą grupę stanowiło właśnie potomstwo *ex concubinato*⁵⁶.

Do najbardziej restrykcyjnych przepisów wymierzonych wobec konkubentów zaliczyć trzeba postanowienia Lwowskiego Synodu Archidiecezjalnego, odbytego pod przewodnictwem arcybiskupa Bolesława Twardowskiego w 1930 r. Zabraniały one bowiem kategorycznie utrzymywania przez kapłanów stosunków towarzyskich z osobami żyjącymi w nieprawych związkach, a kontakty o charakterze urzędowym nakazywały ograniczyć do ścisłej konieczności⁵⁷. Ponadto duchowni nie mogli odwiedzać takich rodzin nawet przy okazji kołеды, czy święcenia Paschy. Co więcej, podobne postępowanie w stosunku do tych osób, kapłani mieli usilnie zalecić wiernym. Zbliżone treściowo uregulowania podawał także I Synod Diecezji Pińskiej, który w 333 statucie polecał unikać *in vita sociali* wszystkich osób pozostających w konkubinacie oraz nie utrzymywać z nimi jakichkolwiek kontaktów natury publicznej⁵⁸. Pewnym złagodzeniem tak surowego stanowiska był jednak końcowy fragment przywołanego statutu, w którym przypomniano wiernym, aby zawsze w tego typu sytuacjach pamiętali o zasadach chrześcijańskiego miłosierdzia. Dobrze się stało, że pomimo ogólnych działań zmierzających do wytworzenia nieprzyjaznej postawy wspólnoty kościelnej w stosunku do osób żyjących w tym nieślubnym związku, prawodawca nie zapomniał o naturalnej i wrodzonej każdemu człowiekowi miłości do bliźniego. Mniej rygorystyczne wskazówki mieścił w swoich regulacjach II Synod Archidiecezji Warszawskiej, który przypominał duchownym, aby przy okazji składania wizyt osobom świeckim lub korzystaniu z ich zaproszeń, wystrzegali się towa-

56 SDKiel (1927) *Instrukcja o odprawianiu wizyty dziekańskiej*, s. 253; SDTarn (1928) Dodatek VIII: *Instrukcja o wizytacji dziekańskiej*, pkt 9, s. 156; SDCulm (1928) *Kwestionariusz, który z odpowiedziami wręcza duszpasterz Wizytatorowi w czasie wizytacji*, pkt h: *Stan moralny parafii*, pyt. 5, s. 111; SALwow (1930) Dodatek II: *Instrukcja o wizytacjach dziekańskich*, s. 164; SAViln (1931) *Instrukcja dotycząca wizytacji dziekańskiej*, pkt 11, s. 203.

57 SALwow (1930), st. 58 § 2, s. 78–79. Również I Synod Diecezji Częstochowskiej odbyty w 1954 r., w art. 14 zabraniał kapłanom pod groźbą kar kościelnych utrzymywania prywatnych stosunków towarzyskich z osobami, które *in coniugio illegitimo vivunt*, s. 10.

58 SDPinsk (1929), st. 333: „*Omnes concubinarii (quod dicendum est quoque de publicis peccatoribus, apostatis et scandalizantibus) vitandi sunt in vita sociali eorumque consortium qualecumque publice fugiendum, servatis tamen semper et ubique legibus caritatis christianae*”, s. 108.

rzyskich znajomości z rodzinami, które nie żyją w zgodzie z nauką katolicką⁵⁹.

Spośród innych restrykcji synodalnych dotyczących wiernych żyjących w publicznym lub notorycznym konkubinacie wymienić trzeba zakaz pełnienia funkcji świadka przy ślubie⁶⁰, odsunięcie od kandydowania do Rady parafialnej⁶¹ i konieczność uzyskania specjalnego zezwolenia arcybiskupa, aby wykonywać zadania katechety, nauczyciela i wykładowcy szkół i uczelni katolickich⁶².

Statuty synodów diecezjalnych badanego okresu stosunkowo wiele miejsca poświęciły również problematyce związanej z odmową udzielenia pogrzebu katolickiego publicznym konkubentom. Odpowiednie normy synodalne powtarzają najczęściej *in extenso* przepisy kan. 1240 § 1, n. 6 KPK/1917⁶³ oraz kan. 1184 § 1, n. 3 KPK/1983⁶⁴, które pozbawiały takiego prawa osoby zaliczane do kategorii publicznych i jawnych grzeszników. Analizując postanowienia synodalne w tej materii zauważyć można, że podstawowy warunek, od spełnienia którego uzależniono udzielenie katolickiego pogrzebu wiernym trwającym w tym pozamałżeńskim związku stanowi konieczność wyrażenia przed śmiercią przez publicznych konkubentów jakichkolwiek oznak pokuty⁶⁵. Lektura regulacji synodalnych prowadzi do wniosku, że istnieje wiele form i sposobów, za pomocą których grzesznicy ci mogli spełnić zadość stawianemu warunkowi. Z treści statutu 240 § 1 IV Synodu Diecezji Tarnowskiej wynika, że może to być prośba o kapłana, wzbudzenie aktu żalu, ucałowanie krzyża⁶⁶. Identyczne formy wymienia

59 SAWarsz (1962), st. 19 § 5, s. 9.

60 SDPrzem (1955), st. 91, s. 111; SDKiel (1984–1991), st. 158, s. 58.

61 SDPrzem (1955), st. 91, s. 111.

62 SAWarsz (1998–2003), st. 447, s. 96.

63 KPK/1917, kan. 1240 § 1: „*Ecclesiastica sepultura privantur, nisi ante mortem aliqua dederint poenitentiae signa: n. 6: Alii peccatores publici et manifesti*”.

64 KPK/1893, kan. 1184 § 1: „*Jeśli przed śmiercią nie dali żadnych oznak pokuty, pogrzebu kościelnego powinni być pozbawieni: n. 3: inni jawni grzesznicy, którym nie można przyznać pogrzebu bez publicznego zgorszenia wiernych*”.

65 SALwow (1930), st. 162, s. 110; SDPrzem (1955), st. 91, s. 111; SDTarn (1982–1986), st. 240 § 1, s. 136; SDKosz–Kolob (1986–1990), st. 600 § 1, n. 3, s. 93; SDPłoc (1987–1991), st. 399 § 1, s. 141; SDDroh (1997), st. 190, s. 149; SDŁow (1995–1999), st. 269 § 3, s. 73; SDEłck (1997–1999), st. 895, s. 142; SAŁódz (1999), art. 267, s. 71; SDSand (1999), st. 290, s. 243; SAPrzem (1995–2000), st. 402, s. 135; SDZam–Lub (1996–2001), st. 53, s. 53; SDWarsz–Pras (1998–2000), st. 387, s. 133; SDPelp (2001), st. 261 § 1 c, s. 61; SDRzesz (2001–2004), st. 361 § 1, s. 171.

66 SDTarn (1982–1986), st. 240 § 1, s. 136.

I Synod Diecezji Elckiej⁶⁷ oraz I Synod Archidiecezji Białostockiej⁶⁸. Jako przykładowe oznaki skruchy III Synod Archidiecezji Łódzkiej⁶⁹ wskazuje dodatkowo na bicie się w piersi i przeproszenie za spowodowane zgrzeszenie. Pewne rozbieżności pojawiają się w kwestii weryfikacji tychże oznak pokuty. Niektóre z synodów diecezjalnych stanowią, że muszą być one potwierdzone przez wiarygodnych świadków⁷⁰, inne natomiast uznają, iż wystarczy poświadczenie nawet jednej, ale wiarygodnej osoby⁷¹.

Drugim koniecznym warunkiem udzielenia pogrzebu kościelnego osobie zmarłej w publicznym lub notorycznym konkubinacie, który silnie akcentują synody, jest moralna pewność, że nie stanie się on przyczyną zgrzeszenia społeczności wiernych⁷². Z całą stanowczością podkreślić należy fakt, iż zgodnie z regulacjami III Synodu Archidiecezji Łódzkiej nie stanowią podstawy do odmowy pogrzebu takie okoliczności, jak: nieregularność wypełniania praktyk religijnych czy nieprzyjmowanie kapłana po kołędzie⁷³. W pewnych wypadkach synody polecały jednak duszpasterzowi ograniczenie formy ceremonii pogrzebowych⁷⁴. Bezpośrednie odniesienia do osób żyjących w konkubinacie zawiera I Synod Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej⁷⁵, który stanowi, że *„można użyć skróconej formy pogrzebu katolickiego w wypadku śmierci praktykujących swoją wiarę konkubiniarzy, którzy nie mogli zawrzeć katolickiego związku małżeńskiego z powodu przeszkody kanonicznej, chyba że spowoduje to zgrzeszenie wiernych, nawet po wy-*

67 SDEick (1997–1999), st. 895, s. 142.

68 SABiał (2000), st. 580, s. 134.

69 SAŁódz (1999) *Instrukcja o prowadzeniu kancelarii parafialnej-pogrzeb kościelny*, pkt 32, s. 95.

70 SDŁow (1995–1999), st. 269 § 3, s. 73; SAŁódz (1999) *Instrukcja o prowadzeniu kancelarii parafialnej-pogrzeb kościelny*, pkt 32, s. 95

71 SDEick (1997–1999), st. 895, s. 142; SABiał (2000), st. 580, s. 134.

72 SDGdań (1973), st. 308: *„Pogrzebu kościelnego należy odmówić tym, którym go odmawia prawo kanoniczne. Konkubiniarzom, jeśli przed śmiercią otrzymali sakramenty święte lub okazali znaki pokuty, można urządzić pogrzeb, wyjaśniając jednak wiernym powyższe okoliczności w celu uniknięcia zgrzeszenia”*, s. 82. Poszczególne sformułowania synodalne określające spełnienie tego warunku przytacza J. Gołąb, *Prawo do pogrzebu i jego wykonanie w prawie kanonicznym i polskim*, Rzeszów 2004, s. 190.

73 SAŁódz (1999) *Instrukcja o prowadzeniu kancelarii parafialnej-pogrzeb kościelny*, pkt 32, s. 95.

74 SAŁwów (1930), st. 163 § 2, s. 110; SDTarn (1982–1986), st. 240 § 1, s. 136; SDŁow (1995–1999), st. 270, s. 73.

75 SDKosz-Kołob (1986–1990), st. 601, s. 93.

jaśnieniach duszpasterza”. Niektóre synody diecezjalne przypominały jednocześnie, iż prawną konsekwencją odmowy udzielenia pogrzebu katolickiego konkubentowi, jest także zakaz odprawiania Mszy świętej za takiego zmarłego⁷⁶.

Statuty synodów diecezjalnych dowodzą, że Kościół w Polsce dostrzega zagrożenie dla małżeństwa i rodziny, jakie niesie za sobą pozostawanie wiernych w związkach niesakramentalnych. Na postępujące zjawisko pozamałżeńskiej swobody seksualnej zwraca uwagę I Synod Archidiecezji Białostockiej⁷⁷. Niezwykle wymowne jest także stwierdzenie 349 statutu III Synodu Gdańskiego, że „*Opinia rodzinna i sąsiedzka zaaprobowaty rodziny bez sakramentalnego związku małżeńskiego, czy też bez żadnego związku...*”. Wzrastająca w ostatnim okresie liczba osób decydujących się na pozamałżeńską formę pożycia, skłoniła prawodawców partykularnych do podjęcia wzmoczonych wysiłków na rzecz ograniczenia tego niepożądanego przez Kościół katolicki zjawiska. Przedsięwzięte środki mają skłonić wiernych do podejmowania właściwych decyzji w duchu nauki chrześcijańskiej. Stąd w uchwałach synodalnych znaleźć można nie tylko postanowienia napiętnujące pożycie w stanie konkubinatu, ale również te wskazujące na formy i sposoby niesienia pomocy duszpasterskiej takim wiernym. Poznański Synod Archidiecezjalny przypomina, że osoby te należą do wspólnoty parafialnej i wskazuje zarazem na potrzebę odrębnej troski duszpasterskiej względem nich⁷⁸. O objęciu opieką wiernych żyjących w konkubinacie wspominają liczne synody analizowanego okresu⁷⁹. Synody Archidiecezji Przemyskiej⁸⁰ i Diecezji Rzeszowskiej⁸¹ podkreślają jednocześnie, iż w przypadku konkubentów, którzy nie mają przeszkód do zawarcia małżeństwa sakramentalnego, niezbędna jest bardziej wzmoczona posługa ewangelizacyjna. Taką szansą jest współczesna forma synodu, która wykazuje coraz bardziej pastoralny charakter, stwarzając

76 Tak np. SALwów (1930), st. 163 § 3, s. 110; SABiał (2000), st. 581; „*Gdy słusznie odmawia się pogrzebu kościelnego, tam też odmawia się i Mszy św. pogrzebowej (kan. 1185 KPK)*”, s. 134; SAGdań (2001), st. 762, s. 316.

77 SABiał (2000), st. 594, s. 137.

78 SAPozn (1992–1993), pkt 22, s. 124.

79 Zob. np. SDPinsk (1929), st. 334, s. 108; SDKatow (1972–1975), pkt 3.1.4., s. 159; SDKosz–Kolob (1986–1990), st. 70–71, s. 15; SDPłoc (1987–1991), st. 144, s. 102; SDZam–Lub (1996–2001), st. 63, s. 61; SAWarsz (1998–2003), st. 441–448, s. 95–96.

80 SAPrzem (1995–2000), st. 41–42, s. 23.

81 SDRzesz (2001–2004), st. 110, s. 80.

tym samym okazję do odnowy postawy religijno-moralnej wiernych. Dlatego biskupi usilnie zalecają kapłanom, aby ci starali się wykorzystać każdą możliwą sytuację, by zachęcić konkubentów do regulacji ich pożycia zgodnie z nauką Kościoła katolickiego. Okazją do takiego napomnienia duszpasterskiego winna być wizyta duszpasterska, chrzest, bierzmowanie i pierwsza Komunia święta dziecka, jak również inne okoliczności przy załatwianiu spraw kancelaryjnych czy też indywidualny kontakt. Przykładowy katalog środków duszpasterskich kierowanych do osób trwających w związkach niesakramentalnych zamieszcza Synod Diecezji Sandomierskiej z 1999 r. Wśród wymienionych znalazły się: posługa słowa (specjalistyczne rekolekcje, indywidualne rozmowy duszpasterskie, dni skupienia, lektura religijna), udział we Mszy świętej oraz w nabożeństwach wynagradzających (bez przyjmowania Komunii świętej), pogłębianie życia modlitwy, zwłaszcza przebłagalnej dla uproszenia łaski Bożej, przyczynianie się do pomnażania dzieł miłości i sprawiedliwości, troska o chrześcijańskie wychowanie dzieci⁸².

Należy odnotować także, iż ustawodawstwo diecezjalne Kościoła w Polsce w latach 1918–2004 bardzo ogłędnie podchodziło do kwestii konkubinatu osób stanu duchownego. Statuty synodalne ograniczały się bowiem wyłącznie do przypominania odpowiednich norm KPK/1917⁸³

82 SDSand (1999), st. 385, s. 269.

83 Duchowni w myśl przepisu kan. 133 KPK/1917 nie mogli utrzymywać w swoim mieszkaniu lub uczęszczać do kobiet, które mogłyby wzbudzać podejrzenie. W przypadku stwierdzenia przez ordynariusza, że zachowanie określonego duchownego może wywołać zgorszenie wiernych lub spowodować niebezpieczeństwo dla jego czystości kapłańskiej, mógł on wydać odpowiedni zakaz. Na duchownych, którzy nie zastosowali się do poleceń ordynariusza ciążyło domniemanie, że są konkubentami. Wobec duchownych wyższych święceń stosowano specjalną procedurę karno-administracyjną (kan. 2176–2178). Szczegóły związane z prawidłowym przebiegiem tego postępowania prezentuje J. Krzemieniecki, *Procedura administracyjna w Kodeksie Prawa Kanonicznego*, Kraków 1925, s. 183–199. O stosowaniu wspomnianej procedury traktowały między innymi SAVars (1922), st. 22 § 1, s. 40–41; SDPodl (1923), st. 93, n. 5, s. 128. Duchownych niższych święceń karano stosownie do stopnia winy, nawet wykluczeniem ze stanu duchownego włącznie (kan. 2358 KPK/1917). Do kan. 133 odwoływały się SAVars (1922), st. 22, s. 40–41; SDSand (1923), st. 29, s. 49–50; SDPodl (1923), st. 93, s. 127–128; SDPloc (1927), st. 20, s. 7; SDKiel (1927), st. 11, s. 51; SDLuc (1927), st. 17–25, s. 8–10; SDTarn (1928), st. 30, s. 66; SDPinsk (1929), st. 22, s. 9; SALwów (1930), st. 17–18, s. 52–53; SAViln (1931), st. 75, s. 25; SDPloc (1938), st. 26, s. 8; SDŁódź (1948), art. 24, s. 37–38; SDCzest (1954), st. 26, s. 46; SAWarsz (1962), st. 18, s. 8, zob. także W. Padacz, *Obowiązki kapłańskie w ustawodawstwie synodalnym w Polsce odrodzonej*, Poznań 1935, s. 23–28.

i KPK/1983⁸⁴, które penalizowały wszelkie postacie przestępstw przeciwko szóstemu przykazaniu Dekalogu.

Przeprowadzona analiza problematyki konkubinatu w uchwałach polskiego ustawodawstwa diecezjalnego w latach 1918–2004 pozwala stwierdzić, że generalnie ich treść powielala przepisy prawa powszechnego. Często uszczegółowiły one jednak normy kodeksowe. W odróżnieniu od synodów odbytych pod rządami KPK/1917, które zajmowały bardziej restrykcyjne stanowisko wobec wiernych żyjących w konkubinacie, statuty synodów diecezjalnych ogłoszone po wejściu w życie regulacji KPK/1983 charakteryzuje większe wyczucie duszpasterskie w rozwiązywaniu problemów tych osób. Synody te zgodnie optują za wzmoczeniem opieki duszpasterskiej nad konkubentami i zachęcają duchownych do służenia pomocą w uregulowaniu ich nieprawidłowej sytuacji, stosownie do przepisów prawa kanonicznego.

84 Zob. np. SDEłck (1997–1999), st. 115, s. 36; SAGnieź (2001), st. 311, s. 203; SAGdań (2001), st. 194, s. 119–120; SAWarsz (1998–2003), st. 37, s. 33; SDRzesz (2001–2004), st. 43 § 1–2, s. 57.

Concubinato nella legge polacca diocesana negli anni 1918–2004

La legge polacca negli anni 1918–2004 comprende nel complesso i decreti provenienti da alcune decine di concili. Nella maggior parte dei decreti ci si trovano i regolamenti di legge che riguardano il concubinato. Solo alcuni concili hanno deliberato le leggi che erano più dettagliate rispetto a quelle che sono comprese negli atti legali del diritto canonico pubblico. Il risultato dei suddetti decreti era che la manifestazione pubblica del concubinato veniva inserita nella categoria dei peccatori pubblici (publici peccatores). Di seguito a tali persone si vietava di ricevere i sacramenti finché non si riconciliavano con la Chiesa. Inoltre non potevano adempiere all'incarico di padrino o di madrina o testimone durante il battesimo. Molti concili hanno fortemente accentuato il fatto che i concubini pubblici dovrebbero esser privati dalle ossequie ecclesiastiche se prima della morte non hanno dato alcun segno di pentimento o se la loro ammissione alle ossequie ecclesiastiche potesse suscitare uno scandalo dei fedeli. Hanno anche ricordato che dal concubinato pubblico o notorio sorgeva l'impedimento di pubblica onestà (*impedimentum publicae honestatis*), che rendeva nulle le nozze nel primo grado della linea retta tra l'uomo e le consanguinee della donna e viceversa (nel Codice del Diritto Canonico del 1917 l'impedimento rendeva nulle le nozze fino al secondo grado). I clerici che stavano nel concubinato compivano il delitto contro gli obblighi speciali (*delictum contra speciales obligationes*), per il quale erano previste delle severe pene ecclesiastiche (p.es. sospensione, dimissione dallo stato clericale). I legislatori particolari accorgendosi del pericolo per l'istituzione del matrimonio e della famiglia suggerivano la necessità di aumentare l'assistenza pastorale per i fedeli, i quali per vari motivi si rifiutavano di contrarre un matrimonio canonico.